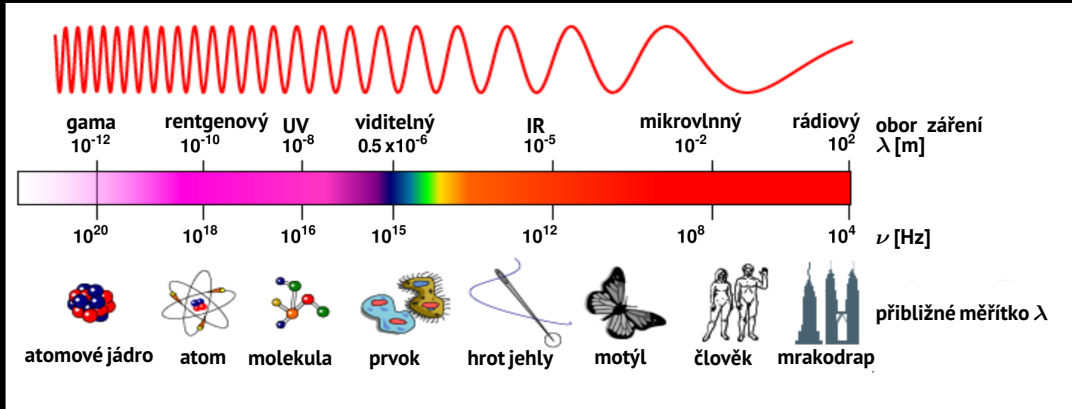

Vesmírné gama záblesky - laboratoře nejvyšších energií

Petr Kurfürst

Kosmologická sekce ČAS
9. října 2024

Co je záření gama?

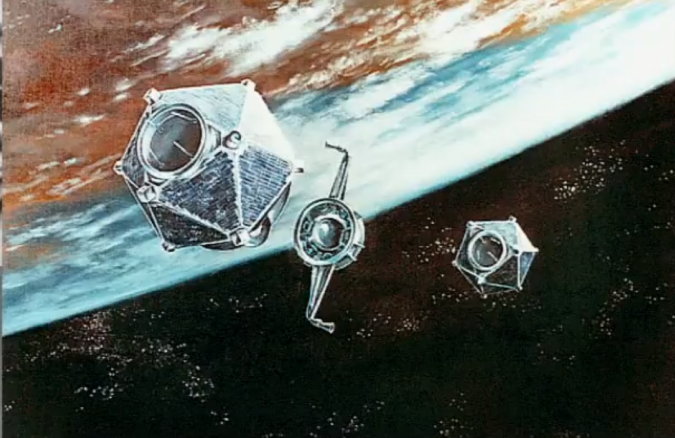
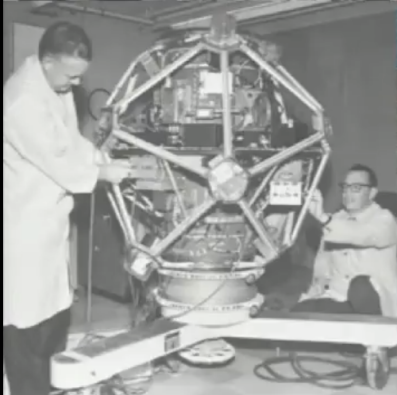
- Záření gama je nejenergetičtější formou „světla“
- Jeho vlnová délka se přibližně rovná velikosti atomového jádra
- Neprochází (naštěstí pro nás) zemskou atmosférou

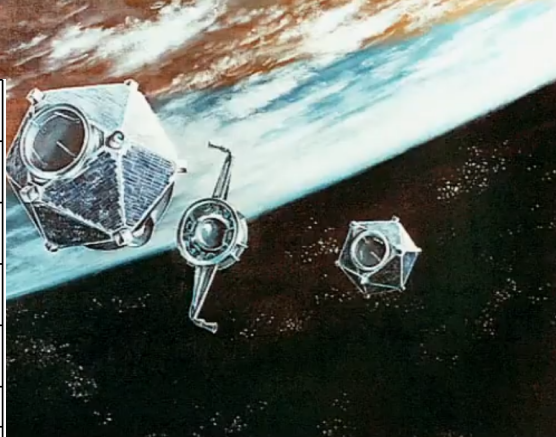
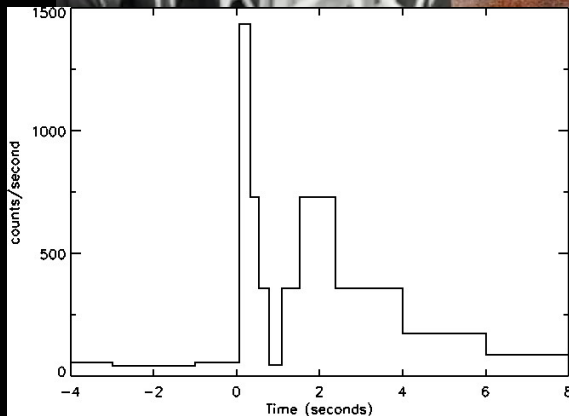
Limited Nuclear Test Ban Treaty (1963)

... zakázat, zabránit a neprovádět žádné zkoušky jaderných zbraní v atmosféře & za jejími hranicemi, včetně vnějšího kosmického prostoru

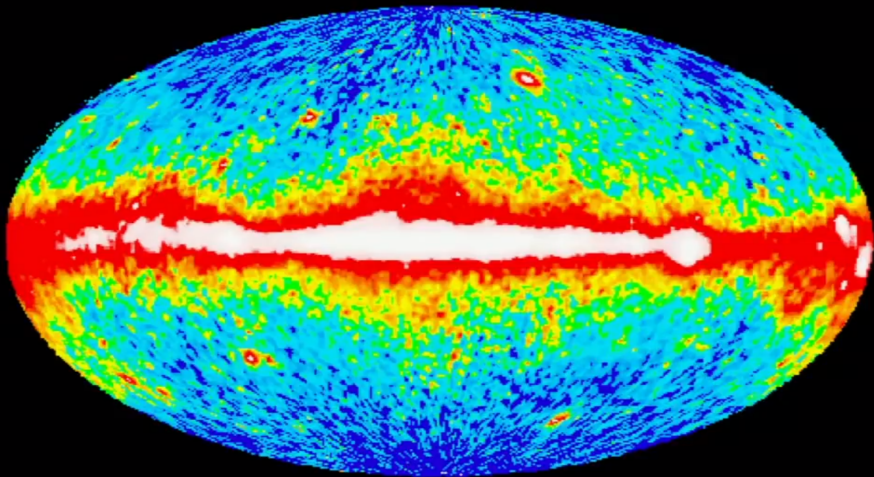

**2. 6. 1967: sonda Vela 4a (publikováno až v roce 1969)
(Zdroj: Klebsadel+ 1973)**

**2. 6. 1967: sonda Vela 4a (publikováno až v roce 1969)
(Zdroj: Klebsadel+ 1973)**

Gama záblesky (GRBs): nejzářivější elektromagnetický jev

v průměru 3krát za den

(Zdroj: Compton Gamma-Ray satellite)

Gama záblesky (GRBs): nejzářivější elektromagnetický jev

v průměru 3krát za den

(Zdroj: Compton Gamma-Ray satellite)

Gama záblesky (GRBs): nejzářivější elektromagnetický jev

OBSERVATIONS OF GAMMA-RAY BURSTS OF COSMIC ORIGIN

RAY W. KLEBESADEL, IAN B. STRONG, AND ROY A. OLSON

University of California, Los Alamos Scientific Laboratory, Los Alamos, New Mexico

Received 1973 March 16; revised 1973 April 2

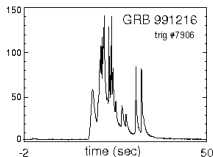
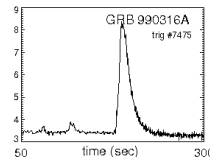
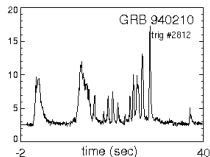
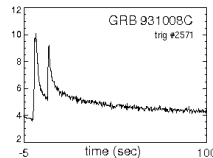
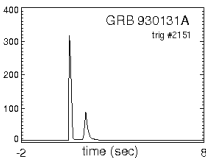
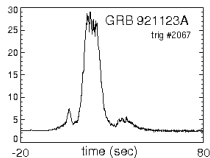
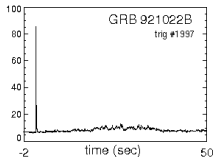
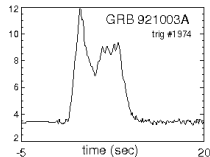
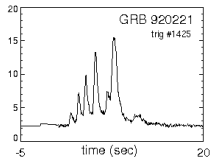
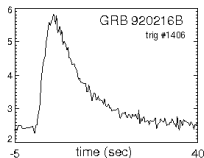
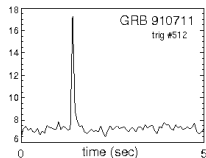
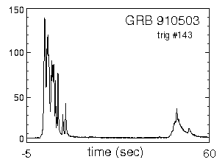
ABSTRACT

Sixteen short bursts of photons in the energy range 0.2–1.5 MeV have been observed between 1969 July and 1972 July using widely separated spacecraft. Burst durations ranged from less than 0.1 s to ~ 30 s, and time-integrated flux densities from $\sim 10^{-5}$ ergs cm^{-2} to $\sim 2 \times 10^{-4}$ ergs cm^{-2} in the energy range given. Significant time structure within bursts was observed. Directional information eliminates the Earth and Sun as sources.

v průměru 3krát za den

(Zdroj: Compton Gamma-Ray satellite)

- BATSE světelné křivky
GRB: velká rozmanitost

- 'Multimessengers'

- **3 detekce za den,**
pro srovnání - supernovy
(≈ 1 za století v MW) -
1 detekce za sekundu

Přehled teorií v období 1973 - 1993

GRB	Peak time UTC	T_{00} [s]	δ_{res}	Hardness ratio $\log H$	GRB	Peak time UTC	T_{00} [s]	δ_{res}	Hardness ratio $\log H$
030922A	08:43:35.950	(2.28 ± 0.08)E+1	3.0E-1	−(1.07 ± 0.30)E-1	040611	13:36:00.600	(1.80 ± 0.10)E+1	4.0E-1	(2.02 ± 0.44)E-1
030922B	18:30:56.900	(1.08 ± 0.03)E+1	2.0E-1	(4.63 ± 1.41)E-2	040619	15:15:52.250	(7.70 ± 0.27)E+1	1.0E-1	−(1.74 ± 0.28)E-1
030926	16:52:28.290	(2.80 ± 0.31)E-1	2.0E-2	(2.89 ± 0.77)E-1	040701	22:46:45.250	(9.60 ± 0.69)E+0	3.0E-1	(9.16 ± 5.34)E-2
031005	08:21:50.250	(1.60 ± 0.18)E+1	5.0E-1	−(4.44 ± 1.19)E-1	040718	01:16:31.250	(7.50 ± 0.65)E+0	1.0E-1	−(1.77 ± 0.73)E-1
031019	22:00:57.175	(7.50 ± 0.17)E+0	1.5E-1	(2.48 ± 0.70)E-1	040723	04:06:38.150	(1.02 ± 0.04)E+1	1.0E-1	−(1.51 ± 0.27)E-1
031024	09:24:14.350	(4.00 ± 0.32)E+0	1.0E-1	(1.77 ± 0.58)E-1	040731	10:24:42.750	(2.45 ± 0.07)E+1	5.0E-1	(1.23 ± 0.18)E-1
031027	17:07:50.250	(3.90 ± 0.07)E+1	5.0E-1	−(1.03 ± 0.10)E-1	040803	15:08:57.750	(1.14 ± 0.11)E+2	1.5E+0	−(3.95 ± 1.05)E-1
031107	18:24:07.400	(1.92 ± 0.06)E+1	4.0E-1	(1.02 ± 2.13)E-2	040810	14:12:42.650	(1.92 ± 0.05)E+1	3.0E-1	−(7.96 ± 1.96)E-2
031108	14:11:19.250	(2.75 ± 0.07)E+1	5.0E-1	(1.67 ± 0.16)E-1	040815	01:29:04.250	(8.00 ± 0.33)E+0	1.0E-1	(4.57 ± 0.42)E-1
031111	16:45:20.920	(3.20 ± 0.08)E+0	8.0E-2	(1.50 ± 0.08)E-1	040823	21:21:55.125	(1.38 ± 0.14)E+0	3.0E-2	(2.05 ± 0.83)E-1
031118	06:26:16.410	(2.60 ± 0.27)E-1	2.0E-2	(2.01 ± 0.57)E-1	040824	05:16:07.500	(4.90 ± 0.50)E+1	1.0E+0	−(4.90 ± 7.92)E-2
031120	05:52:38.250	(9.75 ± 0.30)E-1	1.5E+0	(4.24 ± 2.27)E-2	040921	16:06:20.265	(2.80 ± 0.73)E-1	7.0E-2	(1.88 ± 0.64)E-1
031127	18:58:55.050	(1.92 ± 0.17)E+1	3.0E-1	−(2.88 ± 0.83)E-1	040925	22:28:59.750	(4.75 ± 0.16)E+1	5.0E-1	(6.66 ± 2.68)E-2
031130	02:04:53.775	(4.65 ± 0.29)E+0	1.5E-1	(5.52 ± 0.44)E-2	040926	04:03:18.100	(7.60 ± 0.22)E+0	2.0E-1	(1.93 ± 0.11)E-1
031214	22:50:44.150	(8.30 ± 1.01)E+0	4.0E-1	−(6.98 ± 9.55)E-2	041003	09:17:56.250	(9.00 ± 0.74)E+0	5.0E-1	−(1.16 ± 0.52)E-1
031218	06:28:09.370	(2.20 ± 0.24)E-1	2.0E-2	(1.46 ± 0.51)E-1	041006	12:18:40.350	(1.11 ± 0.08)E+1	3.0E-1	−(4.71 ± 0.80)E-1
031219	05:39:05.850	(7.50 ± 0.21)E+0	1.0E-1	−(1.21 ± 0.21)E-1	041007	02:02:08.350	(2.00 ± 0.13)E+1	1.0E-1	(3.52 ± 0.37)E-1
031226A	15:43:08.750	(3.45 ± 0.29)E+1	5.0E-1	−(4.63 ± 1.03)E-1	041009	06:38:21.250	(7.50 ± 0.76)E+0	3.0E-1	−(8.60 ± 7.65)E-2
031226B	15:31:29.750	(4.40 ± 0.23)E+1	5.0E-1	−(5.74 ± 4.22)E-2	041010	02:50:10.22E-1	(1.50 ± 0.04)E+1	1.0E-1	(1.50 ± 0.04)E+1
040102	19:35:26.975	(7.80 ± 0.83)E+0	1.5E-1	−(4.43 ± 1.15)E-1	041012	12:40:51.250	(4.60 ± 0.53)E+1	1.0E+0	−(3.90 ± 1.16)E-1
040108	07:46:39.900	(3.30 ± 0.37)E+1	6.0E-1	−(2.64 ± 1.03)E-1	041013A	02:35:25.000	(1.84 ± 0.09)E+2	2.0E+0	(1.27 ± 3.84)E-2
040113	01:36:46.350	(1.62 ± 0.10)E+1	3.0E-1	−(4.60 ± 5.01)E-2	041013B	22:56:27.865	(3.60 ± 0.46)E-1	3.0E-2	(6.92 ± 7.69)E-2
040115	18:30:11.550	(2.19 ± 0.24)E+1	3.0E-1	−(2.40 ± 0.94)E-1	041015	10:22:18.950	(3.90 ± 0.29)E+0	1.0E-1	−(1.82 ± 0.60)E-1
040125	22:14:47.100	(1.40 ± 0.23)E+1	2.0E-1	−(1.67 ± 1.16)E-1	041016	04:39:37.000	(1.80 ± 0.17)E+1	1.0E-1	−(1.90 ± 0.84)E-1
040205A	05:19:47.350	(3.90 ± 0.62)E+0	4.0E-1	−(2.06 ± 1.20)E-1	041018	13:38:00.950	(1.02 ± 0.10)E+2	1.0E+0	−(3.19 ± 3.19)E-2
040205B	09:27:45.750	(2.65 ± 0.33)E+1	5.0E-1	(2.19 ± 0.98)E-1	041101	01:49:36.150	(3.20 ± 0.34)E+0	1.0E-1	(2.28 ± 0.85)E-1
040207	22:12:22.600	(2.44 ± 0.06)E+1	4.0E-1	(1.07 ± 0.17)E-1	041102	11:12:23.750	(2.70 ± 0.22)E+0	1.0E-1	(1.69 ± 0.60)E-1
040211	15:02:08.050	(3.70 ± 0.52)E+0	1.0E-1	−(2.61 ± 1.25)E-1	041107	15:49:29.250	(4.70 ± 0.45)E+1	5.0E-1	−(6.04 ± 7.68)E-2
040215	00:26:02.500	(5.00 ± 0.29)E+1	1.0E+0	−(3.57 ± 0.57)E-1	041116	05:34:56.500	(5.00 ± 0.53)E+1	1.0E+0	−(3.38 ± 1.06)E-1
040220	00:55:15.800	(1.72 ± 0.09)E+1	5.0E-1	(1.51 ± 0.46)E-1	041117	15:18:00.950	(1.62 ± 0.05)E+1	3.0E-1	−(1.81 ± 0.24)E-1
040225A	05:30:53.850	(1.05 ± 0.11)E+1	3.0E-1	−(8.84 ± 8.12)E-2	041120	19:23:41.300	(8.60 ± 0.42)E+0	2.0E-1	−(3.20 ± 0.44)E-1
040225B	10:02:12.200	(1.40 ± 0.16)E+1	4.0E-1	−(3.12 ± 1.10)E-1	041125	16:07:27.400	(2.52 ± 0.04)E+1	4.0E-1	−(2.34 ± 0.06)E-1
040228	00:09:08.500	(2.73 ± 0.02)E+2	2.0E-1	−(1.58 ± 0.07)E-1	041202	02:30:57.300	(1.66 ± 0.03)E+1	2.0E-1	(1.14 ± 0.12)E-1
040302A	04:14:38.250	(2.37 ± 0.23)E+1	3.0E-1	−(2.26 ± 0.54)E-1	041203	07:49:56.450	(1.60 ± 0.08)E+1	1.0E-1	−(1.52 ± 0.21)E-1
040302B	12:24:03.900	(1.08 ± 0.02)E+2	2.0E-1	−(7.71 ± 0.64)E-2	041211B	11:31:53.400	(2.00 ± 0.09)E+1	4.0E-1	(8.20 ± 3.31)E-2
040303	15:32:37.750	(2.97 ± 0.27)E+1	3.0E-1	−(1.52 ± 0.76)E-1	041211C	23:57:42.925	(6.15 ± 0.16)E+0	1.5E-1	(4.46 ± 0.07)E-1
040310	00:02:36.550	(1.60 ± 0.22)E-1	2.0E-2	(2.13 ± 0.48)E-1	041213	06:59:36.330	(1.40 ± 0.24)E-1	2.0E-2	(3.19 ± 0.82)E-1
040316	18:16:14.150	(1.50 ± 0.02)E+1	1.0E-1	−(4.87 ± 1.30)E-2	041218	15:45:50.500	(1.10 ± 0.57)E+1	1.0E+0	−(2.22 ± 0.98)E-1
040323	13:03:04.750	(1.89 ± 0.19)E+1	3.0E-1	−(2.92 ± 0.94)E-1	041219	01:42:19.400	(0.80 ± 0.11)E+1	1.0E-1	−(1.32 ± 0.47)E-1
040324	20:12:11.908	(2.55 ± 0.17)E-1	1.5E-2	(2.54 ± 0.26)E-1	041223	14:06:42.250	(4.05 ± 0.11)E+1	5.0E-1	(8.55 ± 2.11)E-2
040327	16:19:27.500	(2.00 ± 0.32)E+1	1.0E+0	−(4.06 ± 1.54)E-1	041224	20:20:58.250	(3.85 ± 0.58)E+1	5.0E-1	−(3.21 ± 1.42)E-1
040329	11:10:51.965	(2.07 ± 0.04)E+2	3.0E-2	(3.06 ± 0.12)E-1	041231	21:50:48.050	(1.00 ± 0.12)E+0	1.0E-1	(3.20 ± 0.56)E-1
040330	13:14:42.150	(2.88 ± 0.41)E+1	3.0E-1	(0.04 ± 1.09)E-1	050124	11:30:03.250	(2.80 ± 0.38)E+0	1.0E-1	−(2.24 ± 1.12)E-1
040344	06:58:52.150	(4.90 ± 0.35)E+0	1.0E-1	−(1.38 ± 0.60)E-1	050127	19:07:37.700	(3.30 ± 0.10)E+1	6.0E-1	−(1.71 ± 0.22)E-1
040413	13:09:56.490	(2.80 ± 0.31)E-1	2.0E-2	(1.12 ± 0.68)E-1	050203	17:22:00.850	(2.80 ± 0.24)E+0	1.0E-1	−(0.85 ± 4.62)E-2
040414	11:09:22.500	(7.70 ± 0.24)E+1	1.0E+0	−(1.63 ± 2.36)E-2	050213	19:24:04.750	(1.70 ± 0.09)E+1	5.0E-1	(2.43 ± 0.37)E-1
040421	02:30:27.300	(1.14 ± 0.02)E+1	2.0E-1	(2.73 ± 0.08)E-1	050214	11:38:33.500	(4.00 ± 0.66)E+1	1.0E+0	−(0.16 ± 1.23)E-1
040423	02:23:30.350	(4.20 ± 0.53)E+0	3.0E-1	−(1.16 ± 0.87)E-1	050216	07:56:54.275	(5.00 ± 0.72)E+1	5.0E-2	(5.66 ± 1.00)E-1
040425	16:23:34.275	(8.10 ± 0.19)E+0	5.0E-2	(1.08 ± 0.28)E-1	050219	21:05:51.650	(9.40 ± 0.17)E+1	5.0E-1	−(0.01 ± 0.55)E-1
040427	20:12:37.700	(8.00 ± 0.77)E+0	2.0E-1	−(4.55 ± 7.43)E-2	050311	17:06:58.850	(2.40 ± 0.44)E+0	3.0E-1	−(1.44 ± 1.09)E-1
040429	10:53:04.400	(2.52 ± 0.19)E+1	4.0E-1	(2.85 ± 6.00)E-2	050312	05:40:13.575	(1.50 ± 0.51)E-1	5.0E-2	(3.35 ± 0.82)E-1
040502A	06:37:06.900	(1.86 ± 0.04)E+1	2.0E-1	−(2.97 ± 0.22)E-1	050314	08:33:08.900	(8.00 ± 0.35)E+0	2.0E-1	−(4.77 ± 0.45)E-1
040502B	13:30:02.500	(1.66 ± 0.07)E+2	1.0E+0	−(2.32 ± 0.39)E-1	050320	08:04:26.900	(1.54 ± 0.13)E+1	2.0E-1	(5.51 ± 5.52)E-2
040506	23:45:18.800	(6.56 ± 0.42)E-1	8.0E-1	(1.05 ± 0.26)E-1	050321	22:11:51.500	(2.70 ± 0.76)E+0	2.0E-1	(2.21 ± 0.41)E-2
040508	10:15:44.750	(4.05 ± 0.56)E+1	5.0E-1	−(0.95 ± 1.08)E-1	050326	09:53:56.500	(2.70 ± 0.11)E+1	2.0E-1	−(2.54 ± 0.36)E-1
040510	09:59:37.300	(6.00 ± 0.57)E+0	2.0E-1	−(2.87 ± 0.83)E-1	050328	03:25:14.875	(4.50 ± 0.51)E-1	5.0E-2	−(1.02 ± 0.20)E-1
040513	03:02:17.500	(5.30 ± 0.83)E-1	1.0E+0	−(0.78 ± 1.20)E-1	050404	17:27:48.500	(1.14 ± 0.03)E+1	2.0E-1	(1.03 ± 0.18)E-1
040526	20:21:13.350	(1.29 ± 0.19)E+1	3.0E-1	−(4.19 ± 1.53)E-1	050409	01:18:36.050	(1.26 ± 0.05)E+0	2.0E-2	(3.05 ± 0.30)E-1
040528	16:55:58.150	(2.16 ± 0.07)E+1	3.0E-1	−(4.75 ± 0.26)E-1	050411	21:51:09.500	(6.80 ± 0.69)E+0	2.0E-1	(1.18 ± 0.80)E-1
040531	23:13:04.750	(4.20 ± 0.31)E+1	3.0E-1	−(4.73 ± 0.91)E-1	050412	18:58:45.900	(1.94 ± 0.08)E+1	2.0E-1	−(5.03 ± 0.51)E-1
040601	06:33:24.625	(2.73 ± 0.29)E+1	2.5E-1	(5.10 ± 8.45)E-2	050429	14:09:50.900	(1.94 ± 0.15)E+1	2.0E-1	(1.35 ± 0.63)E-1
040603A	15:40:58.700	(1.24 ± 0.13)E+1	2.0E-1	−(1.42 ± 0.84)E-1	050430	09:13:09.100	(1.42 ± 0.17)E+1	2.0E-1	(0.20 ± 9.23)E-2
040603B	19:15:38.500	(7.50 ± 1.00)E+1	3.0E+0	−(5.04 ± 1.49)E-1	050501	08:19:38.825	(2.40 ± 0.19)E+0	1.5E-1	(7.81 ± 4.03)E-2
040605A	04:31:44.500	(5.80 ± 0.72)E+1	2.0E-1	(3.25 ± 0.44)E-1	050502	19:56:57.575	(1.60 ± 0.20)E+1	5.0E-2	(1.22 ± 0.04)E-1
040605B	18:46:16.390	(1.80 ± 0.22)E-1	2.0E-2	(2.33 ± 0.48)E-1	050509	09:31:26.700	(2.00 ± 0.04)E+1	2.0E-1	−(6.35 ± 1.57)E-2
040605C	23:58:45.800	(1.68 ± 0.08)E+1	4.0E-1	−(4.30 ± 0.50)E-1	050516	12:58:05.200	(7.60 ± 1.16)E+0	4.0E-1	(1.16 ± 1.11)E-1

méně než 100 GRB událostí, 135 teorií!

krátké trvání & extrémní energie:

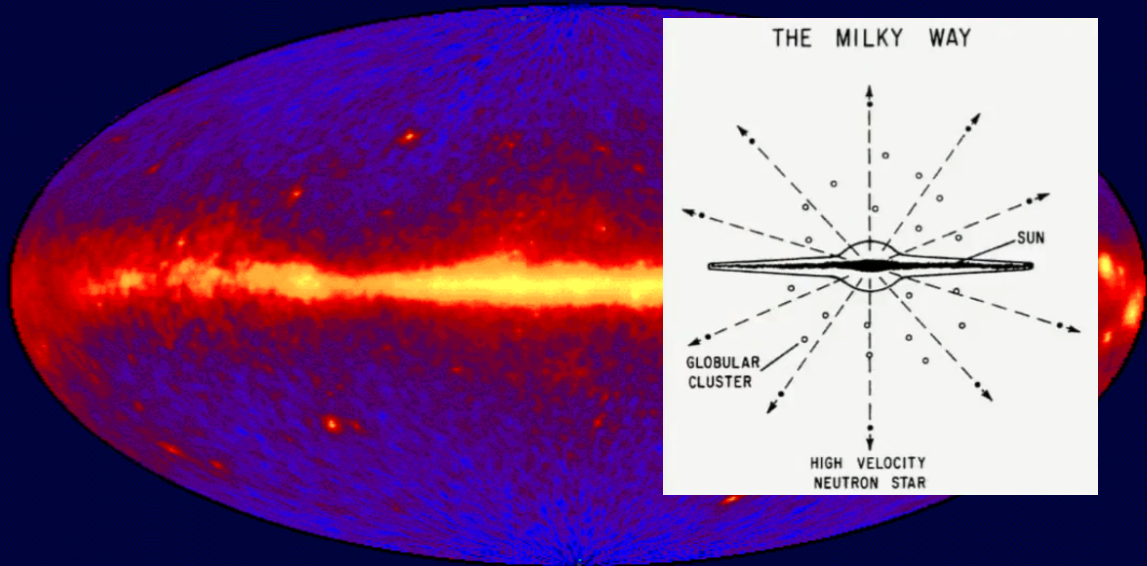
- nový druh explodujících hvězd?
- obří výtrysky z velmi vzdálených hvězd?
- anihilace hmoty s antihmotou?
- srážky černých děr?
- ... mezihvězdné války?

Problém: nejistota ve vzdálenosti - je rovná „velikosti“ vesmíru?

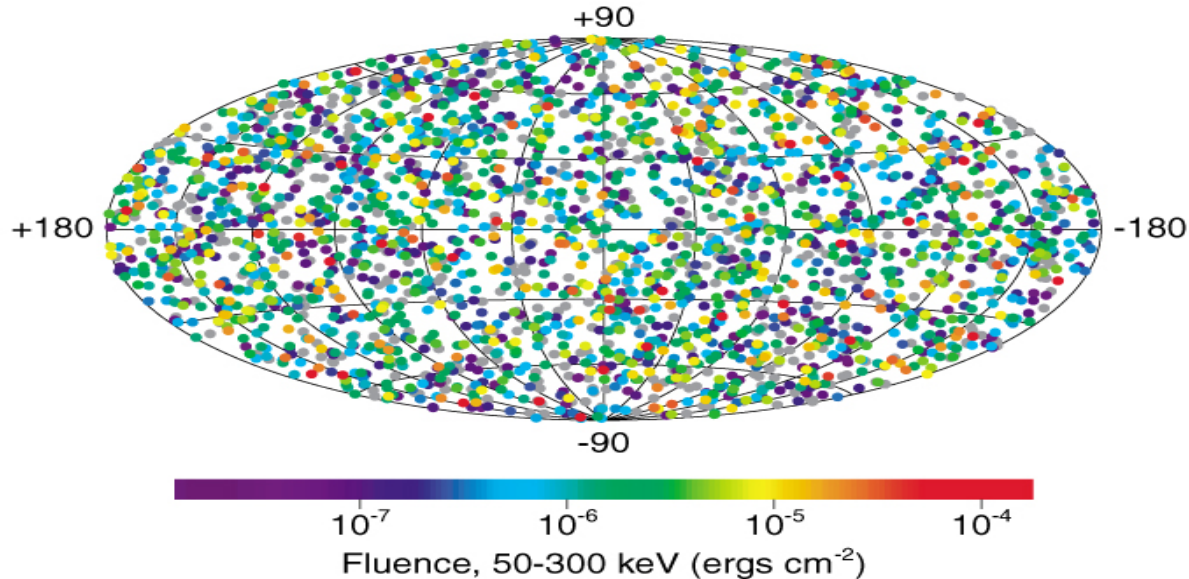
Compton Gamma-ray Observatory (1991)

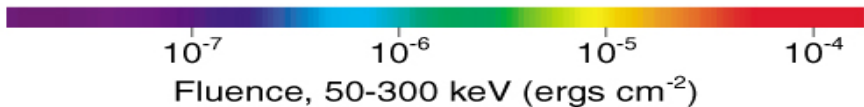
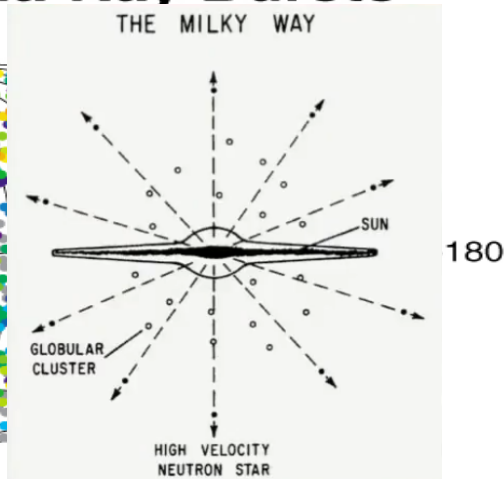
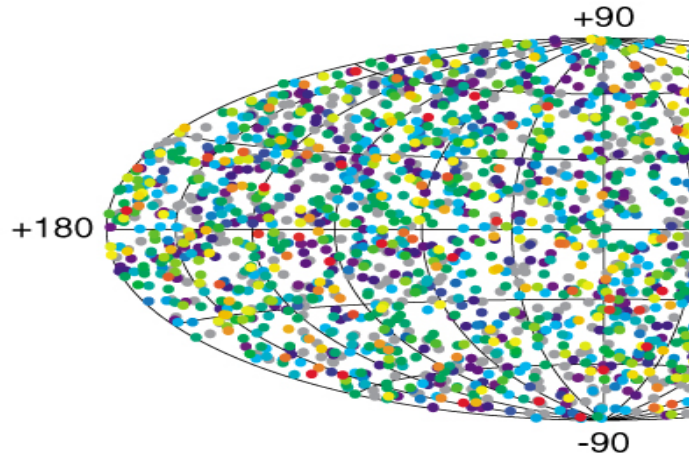
EGRET All-Sky Map Above 100 MeV

2704 BATSE Gamma-Ray Bursts

2704 BATSE Gamma-Ray Bursts

„Velká debata“ (1995)

Velká debata Shapley - Curtis (1920)
o celkové velikosti vesmíru

„Vzdálenost ke GRB objektům“

Galaktická

kosmologická

Don Lamb

Bogdan Paczyński

Objev dosvitů (afterglows)

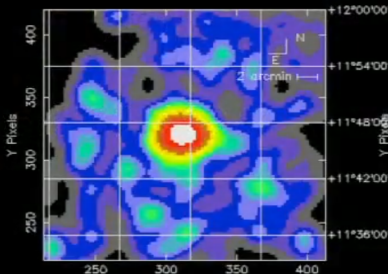

BeppoSAX

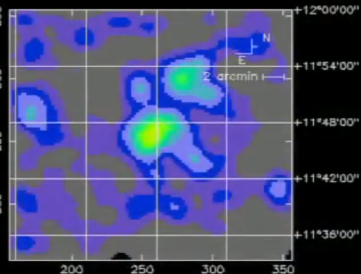
100krát vyšší rozlišení než
Compton,

doba doručení signálu $\sim$ hodiny

Feb 28, 1997

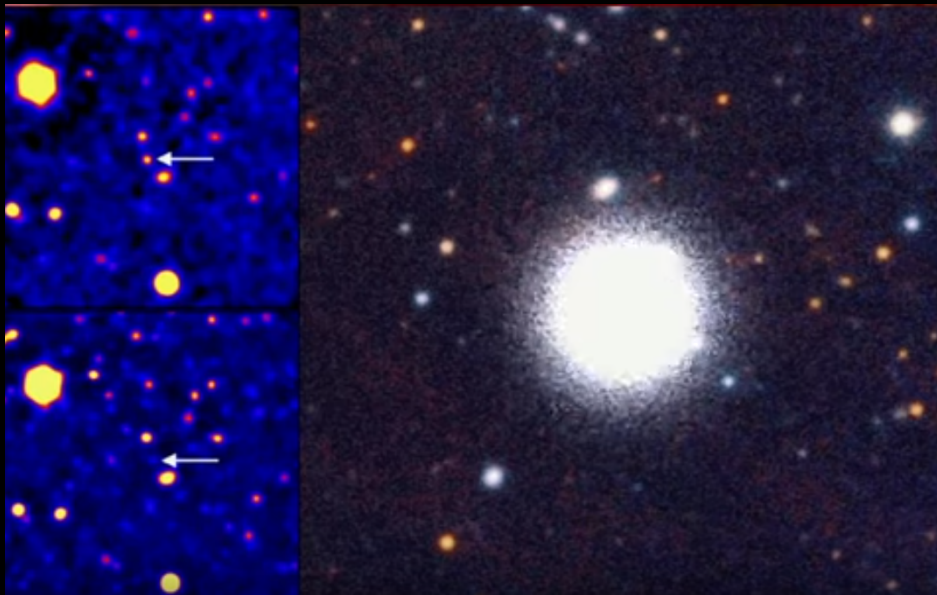

Mar 3, 1997

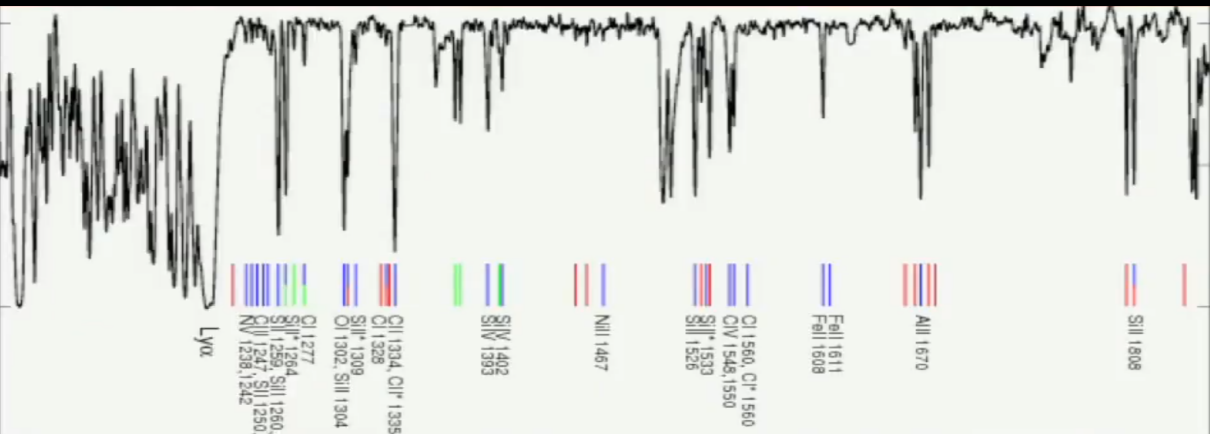

Objev dosvitů - viditelné světlo

GRB přicházejí z „konce“ vesmíru

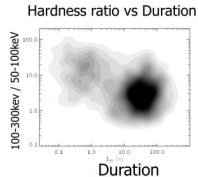
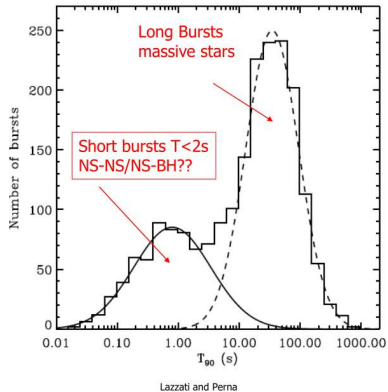
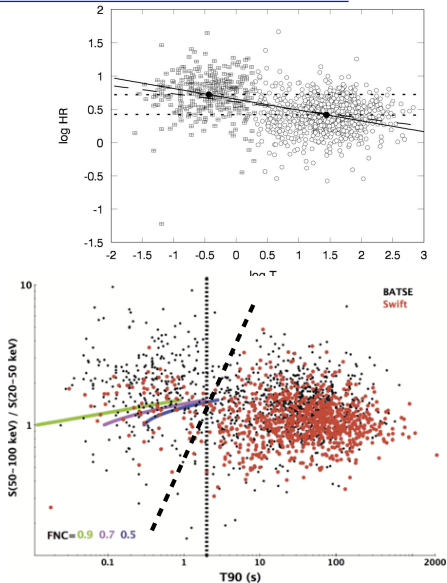
12,1 miliardy světelných let daleko !

Energie GRB = kompletní přeměna Slunce na energii ($E = M_{\odot}c^2 \approx 10^{54}$ erg)

GRB: nejjasnější elmag jevy

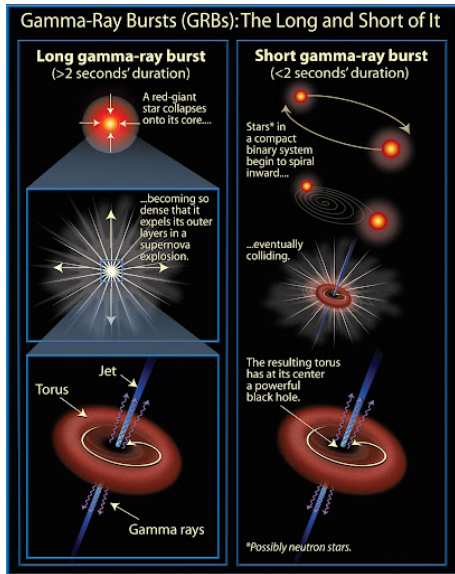
Krátké & dlouhé GRB

GRB duration distribution

Mazets et al. 1981, Norris et al. 1984, Kouveliotou et al. 1993

GRB: nejjasnější elmag jevy

Krátké & dlouhé GRB

různé typy progenitorů

< 2 s

ultra
dlouhé?

krátké GRB

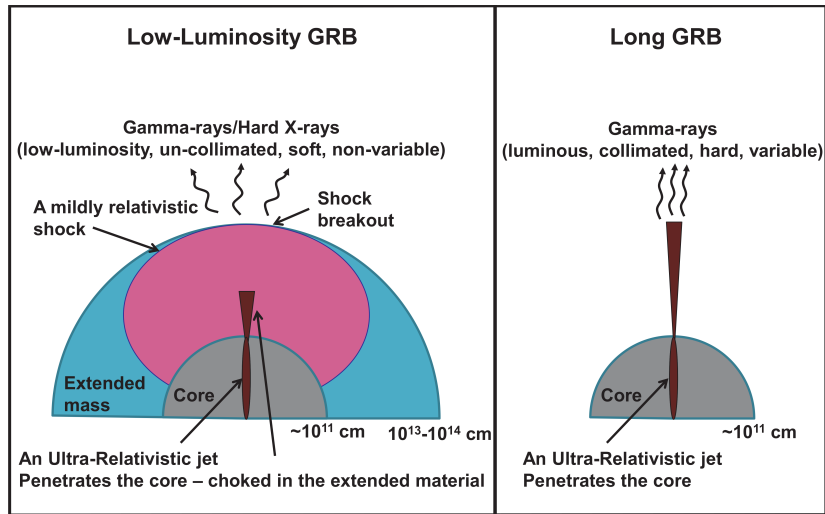
dlouhé GRB

různé fyzikální mechanismy

méně zářivé
krátké GRB →
„mírné“ svě-
telné křivky &
odlišný spekt-
rální vývoj

méně zářivé
dlouhé GRB
→ „mírnější
a hladší“ svě-
telné křivky

GRB: nejjasnější elmag jevy

Dlouhé GRB & méně zářivé dlouhé GRB

Nezbytná podmínka pro GRB: „pracovní doba“ „motoru“ je dostatečně dlouhá na to, aby výtrysk (jet) prorazil obálku hvězdy.

(Zdroj: Nakar+ 2015, Lazzati+ 2012, del Colle+ 2018, atd.)

GRB: nejjasnější elmag jevy

- 🔵 **Čas vs. energie** $\Rightarrow$ kompaktní objekt $\Rightarrow$ BH nebo NS
- 🔵 **Rozměr „motoru“ GRB:** $\lesssim 10^6$ cm
- 🔵 **Hustota energie:** $\sim 10^{33}$ erg cm $^{-3}$ $\Leftrightarrow$ mass density $\sim 10^{13}$ g cm $^{-3}$
- 🔵 **Teplota:** $\sim 10^{11}$ K $\rightarrow$ mnohem vyšší než teplotní práh pro produkci párů $e^+e^- \Rightarrow$ téměř stejný počet fotonů a párů
- 🔵 Plazma dominováno páry nebo Poyntingův tok (Poynting flux)?
- 🔵 $\Rightarrow$ **BH s akrečním diskem?**
- 🔵 $\Rightarrow$ **Magnetar?**
- 🔵 Indikace pro model „kolapsaru“ $\rightarrow$ několik dlouhých GRB detekováno v roce 1997 v galaxiích s tvorbou hvězd (star-forming galaxie)
- 🔵 Krátké GRB pozorujeme ve všech typech galaxií

Problém „kompaktnosti“:

- 🔵 **Energie:** $\sim 10^{51}$ erg
- 🔵 **Časová proměnnost:** $\delta t \cong 0.1$ s (or less!)
- 🔵 Stanovme **rozsah emitující oblasti:** $R \leq c \delta t \lesssim 3 \times 10^9 \text{ cm} \approx 10^{10} \text{ cm}$
- 🔵 Pozorujeme **fotony s energií** $\sim 300 \text{ keV} - 1 \text{ MeV}$, s **vysokoenergetickým okrajem daleko vyšším** ($1 \text{ MeV} \approx 10^{-6} \text{ erg}$)
 $\Downarrow$
- 🔵 Nyní odhadněme **# hustotu fotonů uvnitř zdroje záření** jako
 $\sim E/R^3 \rightarrow 10^{51+6}/(10^{10})^3 \approx 10^{27} \text{ fotonů cm}^{-3}$
- 🔵 **Účinný průřez** pro $\gamma\gamma \rightarrow e^+e^-$ je řádově $\sigma_T \sim 10^{-24} \text{ cm}^2$
- 🔵 **Optická hloubka** $\tau_{\gamma\gamma \rightarrow e^+e^-} \sim n_e \sigma_T R \cong 10^{27} \times 10^{-24} \times 10^{10} \approx 10^{13}$
- 🔵 To znamená: **optická hloubka** při které by tyto fotony měly uniknout z této „ohnivé koule“ **by byla** 10^{13} (spíš ještě víc) $\rightarrow$ **nemohou volně uniknout**
- 🔵 To znamená: the **spektrum** by muselo být **termální!**

Problém „kompaktnosti“:

- 🔵 **Ale:** pozorujeme jasně **netermální spektrum** (synchrotronové)!
- 🔵 Potřebujeme „novou“ fyziku pro vysvětlení? Ano, ovšem tato „nová fyzika“ byla vytvořena v roce 1905: **speciální relativita!**
- 🔵 E_{ph} (pozorovaná) = ΓE_{ph} (emitovaná), $R \leq \Gamma^2 c \delta t$ (vysvětlení později)
- 🔵 Integrované mocninné „power law“ energiové spektrum $dn(\epsilon)/d\epsilon \sim \epsilon^{-\alpha}$ redukuje # fotonů N_{ph} nad prahem pro $\gamma\gamma \rightarrow e^+e^-$ párovou produkci podle $\epsilon^{-\alpha+1} = \Gamma^{-2\alpha+2} \Rightarrow \tau_{\gamma\gamma \rightarrow e^+e^-} \sim \frac{N_{\text{ph}}}{R^3} \sigma_t R$
- 🔵 V tom případě: **optická hloubka** bude transformována jako

$$\tau_{\gamma\gamma \rightarrow e^+e^-} \sim \Gamma^{-(2+2\alpha)} n_e \sigma_t R \approx 10^{13} / \Gamma^{2+2\alpha}$$

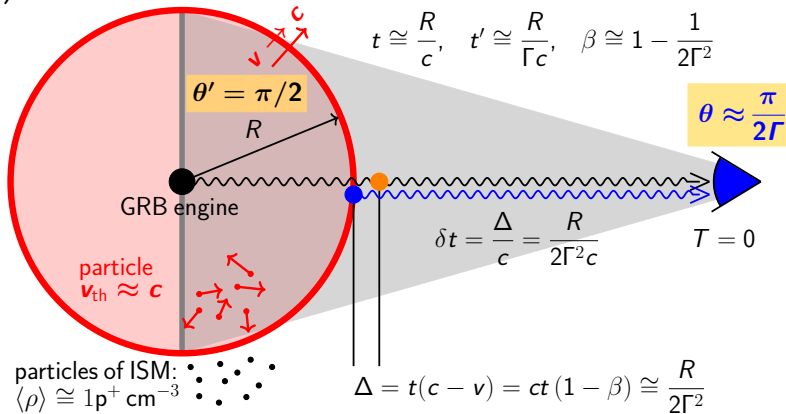
- 🔵 Index mocniny (exponent) $\alpha \sim 2 \rightarrow \Gamma \gtrsim 100 - 150$ **řeší tuto záhadu!**
- 🔵 Existence **jetů** s vysokým Γ (s velkým relativistickým „beaming efektem“) **vysvětluje** $E \gtrsim 10^{52} \text{ erg}$
- 🔵 **“Beaming” efekt:** pokud jsou fotony emitovány (v soustavě emitoru) $\mathcal{K}'$ izotropně **pro pozorovatele $\mathcal{K}$ bude polovina uvnitř sférického polovičního úhlu $1/\Gamma$**

Relativistické efekty:

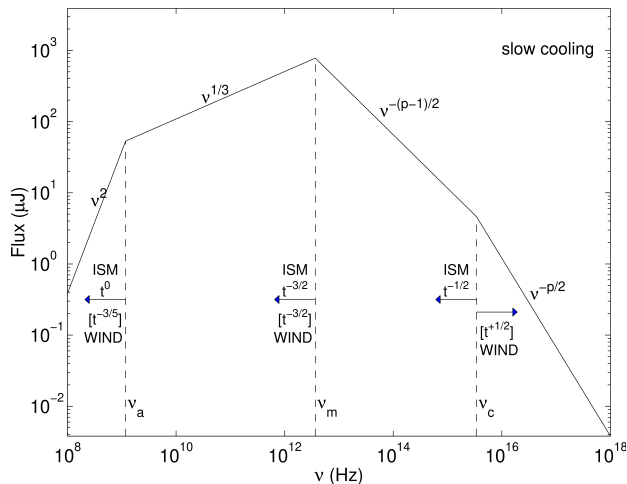
🔍 Nyní: jaká je (ultra)relativistická analogie pro $v_{\text{shock}} \rightarrow c$?

🔍 Sférická rázová vlna v čase t (v soustavě pozorovatele) s poloměrem R a expanzní rychlostí $v =$ (téměř) c :

Synchrotronové spektrum:

- Širokopásmové synchrotronové spektrum dosvitů GRB ze sférického zdroje s konstantní hustotou (model „ISM“) a s hustotou $\rho \propto r^{-2}$ (model „wind“):

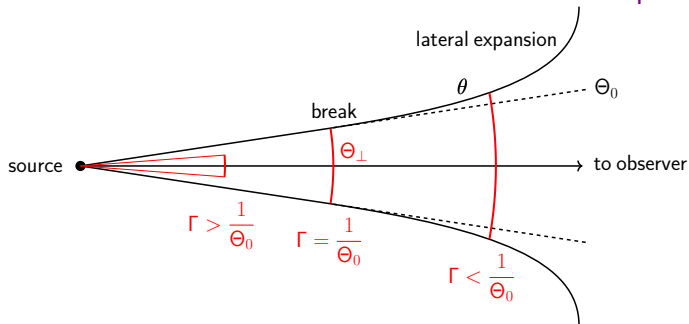

Příklad
pozorovaného
spektra několik dní
po GRB

Zdroj: Kulkarni+ 2000

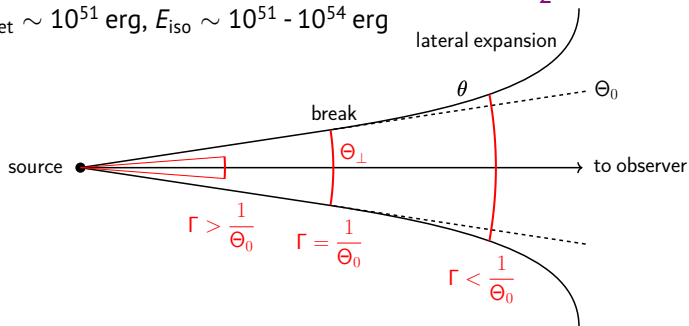
GRB: nejjasnější elmag jevy:

- Co když expanze nebude sférická → pouze jet s počátečním úhlem rozevření Θ_0 :
- Pokud $\Gamma \gg 1$ → střed (osa) jetu „neví“ o okrajích; pouze omezené množství materiálu „cítí“ prázdný prostor vně jetu
- Časová škála expanze jetu v lokální soustavě: $t = R/\Gamma c$
- Délka letu fotonu z okrajů jetu do jeho středu: $R_{\perp} = ct = \frac{R}{\Gamma}$ (kauzální spojení)

GRB: nejjasnější elmag jevy:

- Co když expanze nebude sférická $\rightarrow$ pouze jet s počátečním úhlem rozevření Θ_0 :
- Odpovídající „příletový úhel“: $\Theta_{\perp} = \frac{R_{\perp}}{R} = \frac{1}{\Gamma}$; pokud $\Theta_{\perp} \geq \Theta_0 \rightarrow$ celý jet začne „vnímat“ okraje $\rightarrow$ rozšíří se a urychlí se jeho zpomalování; okamžik kdy se to stane $\approx 6 \text{ hrs } (E_{52}/\rho [\text{p}^+ \text{ cm}^{-3}])^{1/3} \Theta_0^{8/3}$, (Θ_0 mezi 1 - 10 stupni)
- Energie sférické exploze E_{iso} , energie jetu $E_{\text{jet}} = \frac{\Theta_0^2}{2} E_{\text{iso}}$, kanonické hodnoty:
 $E_{\text{jet}} \sim 10^{51} \text{ erg}$, $E_{\text{iso}} \sim 10^{51} - 10^{54} \text{ erg}$

Splývající NS: krátký GRB

Splývající NS: krátký GRB

Krátké GRB: splynutí neutronových hvězd

**Pokud jsou krátké GRB produ-
kované splynutím NS →**

**očekáváme jejich výskyt tam
kde „žijí“ staré hvězdy**

„Mrtvé“ eliptické galaxie

Hypernova (kolapsar): dlouhé GRB

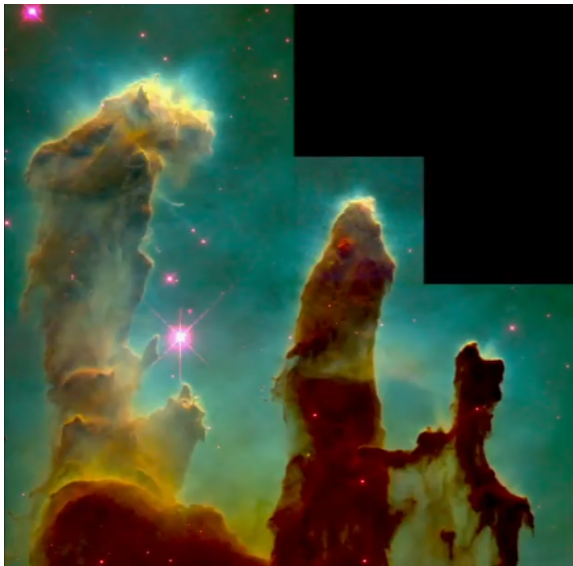
Zdroj: Ore Gottlieb 2020

Hypernova (kolapsar): dlouhé GRB

Dlouhé GRB: „explodující“ velmi hmotné hvězdy

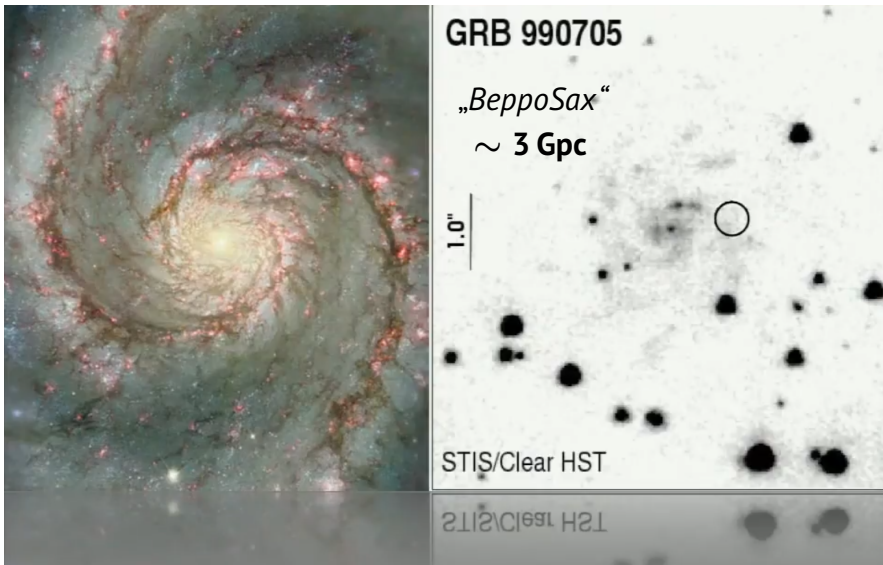
Pokud jsou dlouhé GRB produkovány nejhmotnějšími hvězdami ve vesmíru →

očekáváme jejich výskyt tam kde „žijí“ nejhmotnější hvězdy

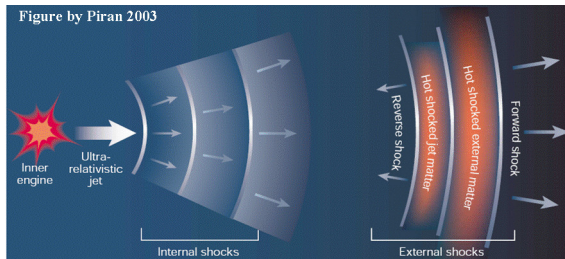
„Hvězdné porodnice“

Odkud přicházejí dlouhé GRB ?

Struktura GRB jetu:

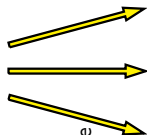
zdroj GRB

Central
engine

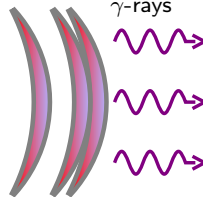

10^6 cm

photosphere
 $\leq 10^{12}$ cm

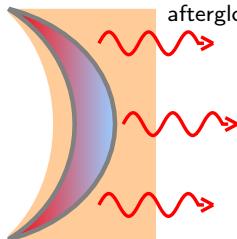
Inner
shocks

internal dissipation
 $10^{13}-10^{15}$ cm

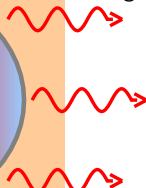

Outer
shocks

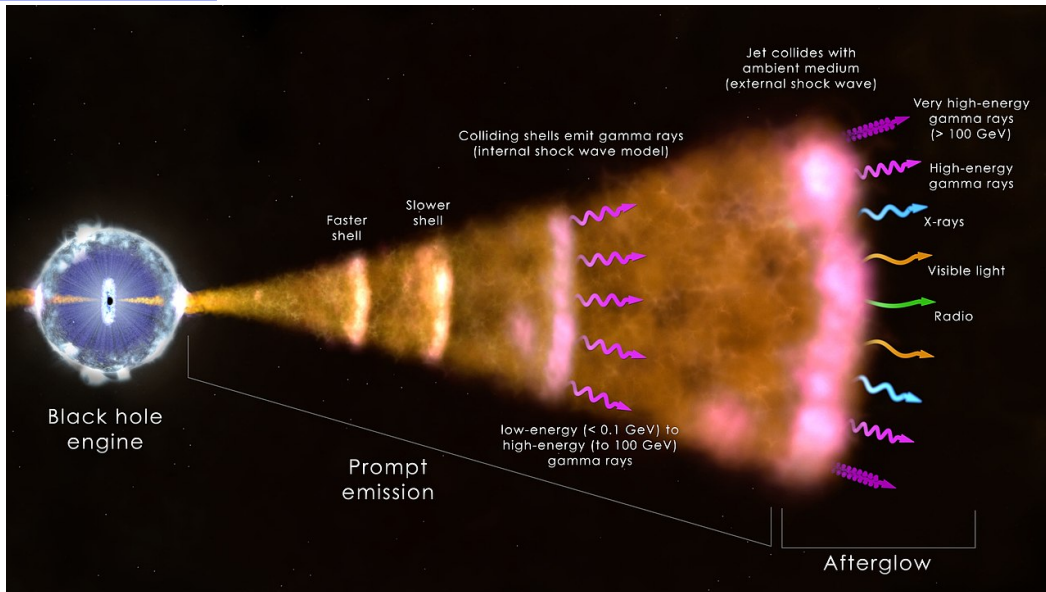
$10^{16}-10^{18}$ cm

afterglows

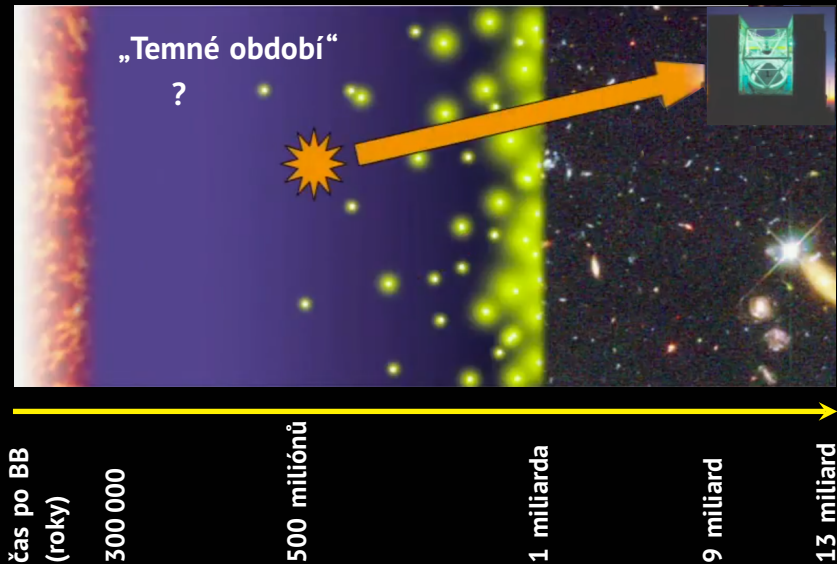

Struktura GRB jetu:

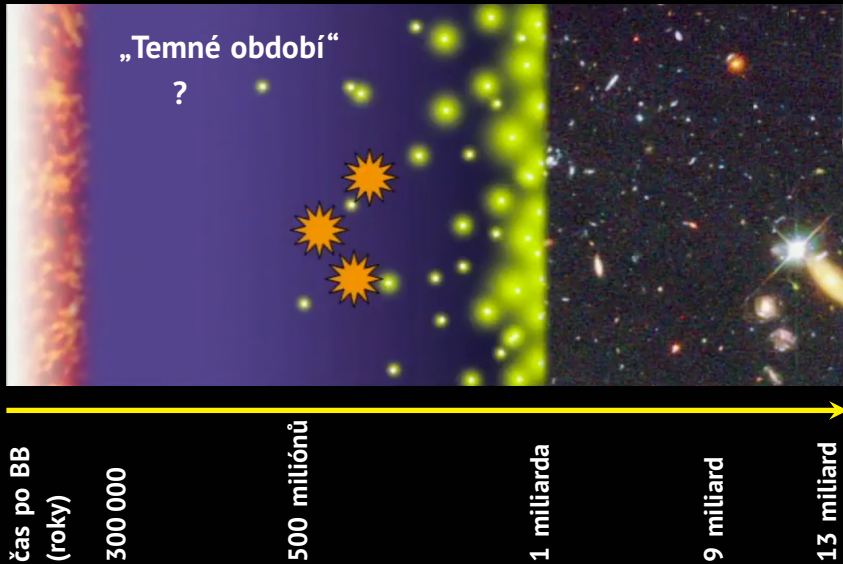
Struktura GRB jetu:

GRB jako sondy do rodícího se vesmíru :

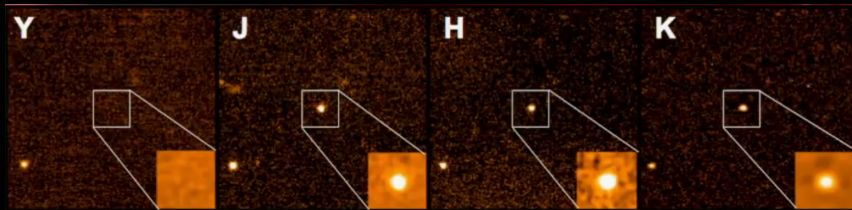

GRB jako sondy do rodícího se vesmíru :

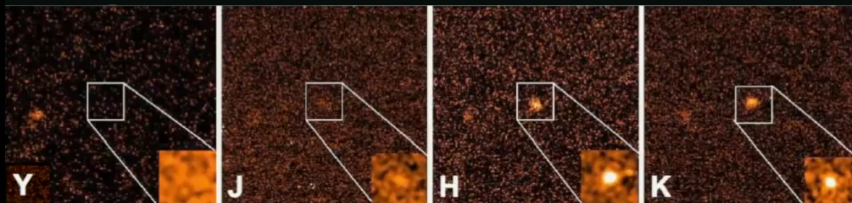

Překonání rekordu kosmické vzdálenosti:

630 miliónů let po BB

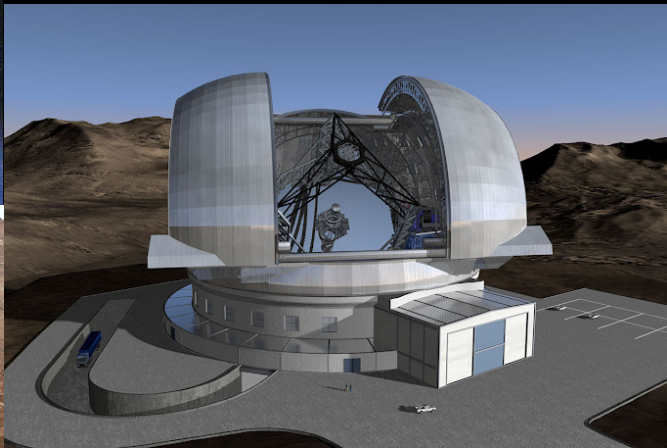
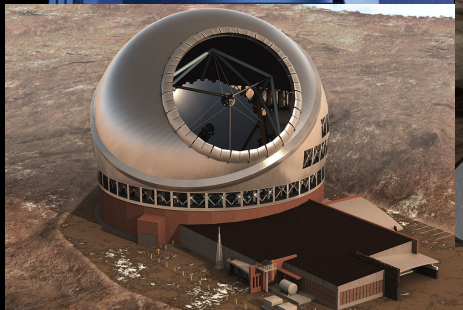
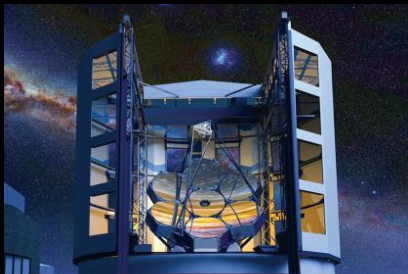
525 miliónů let po BB

původ GRB detekován v „temném období“ -

kdy věk vesmíru byl pouhá 4 % dnešního

Budoucnost: Nová generace „obřích“ teleskopů

Děkuji za pozornost